

Received / Geliş
10.10.2018

Article History
Accepted / Kabul
20.12.2018

Available Online / Yayınlanma
20.12.2018

THE ADVENTURE OF THE STATE IN INCA CIVILIZATION: A BRIEF ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF STATE-SOCIETY RELATIONSHIP

**İNKA MEDENİYETİNDE DEVLET'İN SERÜVENİ: DEVLET-TOPLUM
İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME**

Ömer Fuad KAHRAMAN¹

Abstract

It is obvious that states invented by human beings. How states emerged, or how social groups survive without living under the state as a political organizations; at least they even were either in need for political organization or not. Thus, there are different theories about those issues on questions about state invention, which studies civilizations of the world, sometimes rival and sometimes constituted each other. I have tried to test these theories with different examples. In terms of this study, different from theories rooted from European, Mesopotamian or Chinese civilization, another civilized political system, the Incas, was analyzed. Perspectives from these theories, the political organization established by the Incan civilization is reviewing its a state or a chieftaincy and to work on answering questions such as if it is counted as state, when and how it is placed.

Key Words: Inca, State Theories, State Theories, Political History

Özet

Devletlerin insan icadı olduğu aşikârdır. Devletlerin nasıl ortaya çıktığı konusunda veya devletli olmadan önce insanların hangi siyasal örgütlenmeler altında yaşamlarını sürdürdüklerini; en azından siyasal bir örgütlenmeye ihtiyaçlarının olup olmadığı temel sorusunun araştırılması gerekmektedir. Bu konuya dair farklı zamanlarda, dünya üzerinde farklı medeniyetler incelenerek kimi zaman birbirine rakip, kimi zaman da birbirini destekler farklı teoriler ileri sürülmüştür. Fakat bu teorilerin farklı örneklerle test edilmeye ihtiyacı vardır. Bu çalışma çerçevesinde, Avrupa, Mezopotamya veya Çin medeniyeti topraklarından uzakta; göreceli olarak geç sayılabilecek bir dönemde siyasal varlığını tamamladığı tahmin edilen İnka medeniyeti analiz edilmiştir. Geliştirilen devletleşme teorilerinden yola çıkılarak, İnka medeniyetinin kurduğu siyasal örgütlenmenin bir devlet mi veya şeflik mi olduğu; bir devlet ise ne zaman ve ne şekilde devletleştiği gibi soruların cevaplanmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnka, Devlet Teorileri, Devlet Kuramları, Siyasal Tarih

¹Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri ABD, kahraman.fuad@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4199-5038

GİRİŞ

Francisco Pizarro 1532'de Amerika topraklarına emrindeki az sayıdaki İspanyol askerle ayak bastığında, Ekvador, Peru, Bolivya, Şili ve Arjantin'in bir kısım topraklarında olmak üzere, bölgede bir İnka İmparatorluğu'yla karşılaştı. Tüm bu topraklar, antik sayılabilecek bir İnka Devleti tarafından yönetilmek için çok fazla çeşitliliğe ve genişliğe sahipti. Aynı yıllarda Avrupa ve Asya'da devlet, geniş topraklara ve farklı toplumlara hükmetmek için tarihin görmediği gelişmişlikte bir örgütlenmeye gitmişti. Peki, İnka İmparatorluğu'nu üzerinde çokca durulan ve neredeyse ana akım olarak sayılabilecek Batılı medeniyet modellerinden ayıran; Dünya'nın uzak bir köşesinde, modern zamana içerisinden devletler doğuracak kadar geniş topraklara hükmettiren siyasal örgütlenme –İnka Devleti– nasıl doğmuştu? Daha açık ve derin bir ifadeyle, İnkalar, kendi siyasal örgütlenmelerini “devlet” sayabileceğimiz bir noktaya nasıl ulaştırdılar?

Avrupalı devlet teorisyenlerinin, birer sosyal gözlemci olarak geliştirdikleri devletin ortaya çıkma teorilerini, bir de tüm bunlardan habersiz yaşamış yıllarca süren bir hâkimiyetin, kadim bir medeniyetin, İnkaların yetenekleriyle sınanmasında pek çok fayda bulunur. Böylelikle, devletin ortaya çıkma teorilerine yeni bir bakış açısı getirmek veya en azından bunlardan uygun olanlarını revize etmek imkânı doğacaktır. Aksine, tüm bu vârolan teorilerin boşlukta kaldığı bir örnekle karşılamak da mümkündür.

Yalnız, bunun kolay olmadığını şimdiden belirtmekte fayda var. Çünkü İnkalar yazılı bir tarihsel dökümana sahip değiller. Elde bulunan İnka tarihine ait tüm yazılı bilgiler, 16. yy'da bölgeye istila için gitmiş İspanyollardan kalan hatıralardır. Fakat bunlar da tarih yazıcılığının hassasiyetlerine sahip olmadan kimi zaman abartıyla kimi zaman da istilalarına meşruiyet yaratma amacıyla oluşturulmuş dökümanlardır. Ayrıca, İspanyol askerlerin bölgede yağma amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler, İnka Dili, Quechua, hakkında bilgi sahibi olmamaları ve İnka yerlilerinin kendi geçmişlerini istilacılarla paylaşmaktan çekinmeleri gibi sebepler, İnkaların tarihini aydınlatmada yeterli verilerin elde edilmesine engel olmaktadır (Covey, 2002: 335).

Çalışma, İnka medeniyetinin ne zaman ve nasıl devletleştiği ve bunun bir erken devlet olup olmayacağı konusundaki yapılmış az sayıdaki çalışmanın küçük bir derlemesi yerine geçecektir. Bu amaçla çalışma, neyin devlet neyin devlet olmadığına dair bir ayırım yapmaya yeter teorik bir ilk kısımdan, ardından İnka devletinin kurulmasına dair bu teorilerden yola çıkılarak tartışılmış bir ikinci kısımdan oluşur. İlk kısımda, bir yönetim anlayışının erken devlet olarak tanımlanması için gerekli özellikler kabaca tespit edilmişken ikinci kısımda İnka medeniyetinin bu ayırımdaki yeri bulunmaya çalışılmıştır. Yani, ilk önce şeflik ve devlet idaresi ve bu idare biçimlerinin altındaki toplumun siyasal-kültürel özellikleri irdelenmiş, ardından aynı değerlendirme, bir karşılaştırma sunması niyetiyle erken devlet üzerine işlenmiştir.

İnka medeniyetinin bir “devlet” örgütlenmesi olarak tanımlanması gereken zaman dilimini belirlerken, İnkaların daha basit bir siyasal örgütlenme olarak “şeflik” idaresi altında buldukları, devletleşmenin hemen öncesi kesitini incelemekte gerekir. Böylelikle şeflik dönemi İnka yönetimi ve sosyal yapısı ile devletlilik dönemindekini karşılaştırabilme imkânı doğacaktır. Evvela, şeflik ve devletlilik olguları hakkında kısa bir değerlendirmede yapılacak, sonra bunların özellikleri karşılaştırmalı olarak İnka medeniyeti üzerinde sınanacaktır.

Birinci Kısım: Teori Aşaması

İlk kısımda siyasal yapı ve siyasal kültür alt başlıklarıyla teorik çerçevede şeflik ve devletlilik arasındaki ayırım netleştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle pratik kısımda yer alan çalışmaya teorik bir zemin hazırlanması amaçlanmıştır.

Şeflik Nedir, Nereye Kadar'dır?

Siyasal Yapı

Şeflikler, görece olarak küçük siyasal toplumların/grupların oluşturdukları farklı siyasal kurumların, aralarından birinin yetkesini kabul etmeleriyle oluşmuş özerk yerel kurumların (Claessen&Skalnik, 1993: 80) bileşenidir. Şef, grubun bölünmesini engelleyebilecek bir güce sahip değildir ve nüfus veya vesayet yoluyla siyasal bölünme noktasına ulaşan grup, bir sonraki kriz anına kadar en az bir kez bölünecektir. Fakat şefin yetkileri bazı yargılama, ritüel ve temsil-yabancılarla ilişkide işler hale gelir. Buna karşın, her yerel yönetim kendi alt yönetim sistemini, özyönetim durumunu idare ettirebilecek şekilde geliştirmiştir. Eğer yeterli gücü ve ortamı bulabilirse, bağımsızlığını elinde tutabilecek her yönetim sistemine sahip; özellikle de iç yönetiminde yetkindir.

Bürokratik makamlar şefin akrabaları tarafından işgal edilmiştir. Eğer yönetim yerel liderlerin eline bırakılmışsa, vergi veya haraç ödettirilir. İtaat ve sadakat, savaş ve savunmada birliktelik amaçları ancak merkezdeki şefin desteklenmesi durumlarında beklenmelidir. Bu sınırlı yetkilerle şef, idare ettiği siyasal kuruluşların çığ etkisiyle bölünerek çoğalmasına engel olamaz. Güç, zamanla içeriden dışarıya doğru bir döngü dönüşümü gösterir. Şefin ilk kez yetkesini kabul eden bağılar, zamanla yetkelerini artırarak merkez güç üzerinde bir savrulma yaratırlar. Ardından, merkezin gücü zayıflayacak ve tekrar meşruiyetini sağlayana kadar (Claessen&Skalnik, 1993: 80-81) yıkılacaktır. Olur da şef, bu döngüyü kırarak kuvvette bir hamleyle gücünü sağlamlaştırırsa, işte o zaman bürokratik makamlar ya tamamen akrabalarına -ki bu da nihai noktada güvenilir olamaz- ya da itaatine ve sadakatine tamamen güvenebileceği memurlarına terkedilir. Zaten, bunun adına merkezi devlet demekte de bir beis bulunmaz.

Siyasal Kültür

Şeflerin hiyerarşik üstünlüklerini kabul, ona karşı duyulan saygı ve konumunu onaylama ile toplum çerçevesinde yaşanan haksızlıklarla mücedele şeflik sistemlerinde daha değerli görülür. Aynı zamanda, kişisel karakteriyle çevresine izleyici kitlesi toplayabilmek, belli sınırlar dâhilinde, her bireyin elde edebileceği bir mevkiidir. Genellikle de, zaten bu kişilere bürokratik makamlar içerisinde bir yer ayrılmıştır. Aslında, (Claessen&Skalnik, 1993: 98; 101) eşitlikçilik şeflik idareleri altında daha köklü ve yaygın bir yer edinmiştir.

Bu bağlamda, şef idaresi altındaki bürokratlara "iyi ve adil" davranmalıdır. İyi bir yönetici, bağılarını razı etmede ve halkına adil davranmada hiyerarşinin en üst konumunda olarak erdemlice davranmalıdır. Hem bunun karşılığında hem de yönetime dair bir dayanışmanın sembolü olması bakımından tarlalardan elde edilen ilk hasadın, ilk avın veya lüks hediyelerin şefe sunulması önemlidir. İleri tarihlerde bu aktarım, haraç ve vergilerin temellerini atmıştır. Üstelik bu aktarımın anlamı, veren ve alan arasında bir "kader ortaklığı"na vurgu yapılması yoluyla, yönetimi meşrulaştırmaktır. Her duruma rağmen, şeflik sistemlerinde kişisel özerklik halen yaşamakta (Claessen&Skalnik, 1993: 101) ve siyasal sistem içinde de karşılığını bulmaktadır.

İnkalar için ise yönetim, devlet olarak tarih sahnesine çıkmazdan evvel, şehir idaresini şeflik altında yöneten idarecilere bağlıydı. Fakat tam da bu noktada, İnkaları bölgenin diğer yerleşim yerlerinden ayırarak, 1438'e atfedilen tarihle İnka Yupanki idaresi altında, bölgenin daha önce hiç görmediği genişlikte bir İmparatorluğa dönüştüren tılsımı irdelemek gerekecektir.

İnka şeflik yönetimi altında idarenin yönetmekte olduğu toprakların sınırı genellikle geleneksel yüz yüze yönetimin yapılabildiği, yarım günlük yürüyüşlerle ulaşılabilen ve coğrafya koşullarının doğal sınırları çizdiği bir toprak bölgesi üzerinde şekillenmekteydi. Bu bölgede, farklı toplumlara hükmeden farklı elit hanedan gruplar, dışarıdan gelen tehditlere karşı ortak hareket etseler de yine kendi hâkim alanlarında tek yönetim hakkına sahip liderlerdi. Fakat “İnkalar için önemli olan, Cuzco'nun yüksek hâkimiyetini kabul eden grupların varlığı değil, Cuzco'nun bölgede daha önce görülmemiş kalıcı yönetim yapıları oluşturarak fetihlerini sağlamlaştırıyor olmasıdır.” (Covey, 2002: 345) Ayrıca bu bölge içerisinde halen Cuzco hâkimiyetine tabii olmaması ve üstelik bunun karşılığında bir tehdit görmemiş başka yerleşim birimleri ve şeflikler de bulunmaktaydı. Toprak bütünlüğü ve “territoriality”² olarak tanımlanacak devletin devlet olmak adına vazgeçemeyeceği bu unsurlara açıklık getirmekle, İnkaların bu dönemini devlet yerine neden “şeflik” tabiriyle ifade ettiğimize anlam verilebilecektir.

Genellikle, geniş toprakları uzun zaman sürecek bir hâkimiyetin altında yönetmek için idarenin aynı derecede gelişkin ve karmaşıklaşmış olması gerektiği (Covey, 2002: 343; 345 ve Oktay, 1997: 23) söylenir. Böylelikle toprakları idare etmek için geliştirilen siyasalar da buna uygun bir şekil almış olacaktırlar. Cuzco yerleşim alanında Yupanki'den önce gerçekleştirilen ve 1200 ile 1400 yılları arasına yerleştirilebilecek birçok fetih olayından bahsetmek mümkündür. Bunun sonucunda elbette idare edilmesi gereken topraklarda muazzam bir genişleme ve bundan olarak devlet yönetiminde göreceli bir gelişme yaşanmıştır. Yalnız bu fetihlerin her biri zaten doğal sınırlar içerisinde olan ve şu veye bu şekilde irtibatla olunan, benzer kültürel yapılara sahip diğer şeflikleri-yerel yönetimleri hâkimiyet altına almak anlamına geliyordu.

Zannımızca, Yupanki'nin oynadığı rol ve tarihi bir karakter olarak karşımıza çıkmaktaki asıl belirleyiciliği Cuzco yerleşim alanının dışında olan ilk fetih hareketini gerçekleştirmesidir. Bunun önemi, ilk defa geleneksel anlamda idare edemeyecekleri bir topluluğu hâkimiyetleri altına almaları, doğal sınırları aşmaları ve özellikle farklı bir kültürel yapıyı idare etmek mecburiyetinde kalmalarında gizlidir. Bu amaçlarla, bir sürenin ardından, idarenin merkezleştirildiğini, sistematik bir yönetim mekanizmasına geçildiğini; geleneksel şeflik idaresi yerine daha kompleks olan devlet idaresinin geliştirildiğini (Covey, 2002: 345) söylenebilir³.

Devletlilik Nedir, Nereden Sonra'dır?

Siyasal Yapı

İnsanoğlunun icat ettiği en karmaşık yapısal örgütlenmeye, yani devlete kesin bir tanım koyamamış olması çok garip. Hatta kesin bir tanım koymaktan ötede, hangisini seçeceğini bilemeden ortaya attığı onlarca tanımın arasında kaybolmuş durumdadır, da diyebiliriz. Onlarca yüzyıldır çağının ve eski dönemlerinin devletlerine uygun bir teori geliştirmeye çalışan düşünürler, bir devlet tanımı altında birleşmek yerine sayısız ve birbiriyle kimi zaman içiçe geçmiş kimi zaman da birbirinin tam ters kutbunda yer almış, nihayetinde yığılarak ilerlemiş ve karmaşıklaşmış kuramlar geliştirdiler. Elbette, bunları teker teker incelemek niyetinde değiliz. Fakat en azından “devlet” kavramını oluşturan tartışmalı öğeleri tespit ederek neyin devlet olabileceği ve özellikle de neyin olamayacağı yönünde bir fikir temeli oluşturabiliriz. Böylelikle, zaten

² Bölgecilik, olarak çevirebiliriz belki de ama bunun tam karşılığını bulmakta zorlanacağımız için terimi olduğu gibi aktarmakta fayda gördük.

³ Elbette İnka devleti de bir “anda” ortaya çıkmış bir olgu değildir. Egemenlik dediğimizde, hemen ilk anda modern anlamıyla sağlam ve güçlü bir egemenlik anlayışı akla gelmemelidir. Zira, yaklaşık 6-8 İnka hükümdarı, yaşamları boyunca bu idareyi sağlamlaştırmaya çalışırken, Cuzco şehrinin kendisinin bile bu otoriteye defalarca kez karşı geldiğini, hatta şehrin bu karmaşalar sırasında oldukça yıprandığını da unutmamak gerekir. Yupanki, aslında uzun bir süre yarı-devlet diyebileceğimiz, ne şefliğe ne de devlete benzeyen ama ikisinden de parçalar içeren bu formun devlet'e geçişindeki ilk hükümdarı olabilir, kanaatindeyiz.

İnkaların hangi dönemin ardından devlet sayılabileceğine ilişkin sorulara da cevap niteliği taşıyacak tartışmalara geçilebilir.

Her devlet, hatta bir nebze devletsiz toplumlar bile, en basit anlamda belli topraklar üzerinde (a) yönetilen (b) insanlardan (c) oluşmaktadır. Claessen&Skalnik'in hazırladığı Erken Devlet kitabından alınan (Claessen&Skalnik, 1993: 24) bu basit atıfıyla devlet, üç temel önkabul üzerinde yükselmektedir.

Sırayla takip edecek olursak, devletin öncelikle kendi hâkimiyetini işler hale getirebildiği (a) bir toprak parçası üzerine oturduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu toprak parçasının genişliği, küçük veya büyük olması doğrudan devletin şeklini ve yönetim yapısını değiştirmeyecek; fakat dolaylı olarak bir nebze etkide bulunarak yönetim yapısının şekillenmesinde rol oynayacaktır. Yalnız bu tartışmaların tamamı bir kez devletin ortaya çıkmasından sonra gerçekleşen süreçler olarak bu yazının konusu değildir. Salt anlamıyla toprak, sahibini devlet kurucusu yapmaz. Devletin üzerinde bulunduğu toprak parçası, ister yönetici monarka, ister kamunun tamamına ait olsun, üzerinde yaşayan ve doğan insanlarla ilişkili olan bir toprak-insan bağı kurar. Bu bağ, devletin insanlar üzerinde yaydığı egemenlik anlayışıdır. Kısacası, belli bir toprak parçası üzerinde bulunan insanların, o topraklar üzerinde egemenlik hakkı iddia eden idari otoriteyi bir şekilde tanımaları; idareye ya rıza ya da güç yoluyla bağlı olmaları durumunda bir devletin ülke toprakları üzerindeki varlığından bahsetmek mümkün olmaktadır.

Yönetim, bir devletin en karmaşık sistemini oluşturur. Yönetim, daha önceden bir yöneten-yönetilen ayrımında kaynaklanmak üzere, bir'den çok'a kadar insandan ve bunların oluşturdukları bürokratik sistemlerden oluşur. Yönetimin, özellikle "devlet" anlamına gelecek bir idari yapılanmanın ayırıcı özelliği bireyleri ve toplumu, zorlayıcı ve bağlayıcı bir yaptırım yetkisiyle kuşatmış olmasıdır. Yönetim, aldığı kararlara, bağlı insanlardan (vatandaşlardan, tebaadan ya da bir dinin mensuplarından vs.) itaat etmelerini bekler ve bunu ihlal edenleri yargılayarak cezalandırır. Böylece yönetim, iki ana ögeye ayrılır: karar alıcı erk ve bunları uygulayıcı kamu yönetimi (Claessen&Skalnik, 1993: 24-25).

Erk, kaba tabiriyle (Claessen&Skalnik, 1993: 26 tarafından) tanımlandığı üzere, bir başkasının davranışlarını değiştirebilmek, olarak tanımlanabilir. Bunu fizik tehdit yoluyla gerçekleştirmekten toplumun değer ve yargılarına, ideoloji ve dinine uygun olacak şekilde siyasalar üreterek meşruluk elde etmeye; rızaya kadar varan, hatta toplumun bu yargıların yerleşeceği biçimde yeniden yapılandırılmasına değin geniş bir yelpazede değerlendirmek doğru olacaktır. Erk, bu tanımlarında zorlayıcı ve uzlaşıcı bir güç olarak ön plana çıkarken, şefliklerle karşılaştırılmak gerekirse, devlet yönetimlerine nazaran şeflik idarelerinin yapıları gereği daha uzlaşımçı fakat bölünmeyi (de facto bağımsızlıkları) engelleyecek kadar da zorlayıcı olmadığı sonucuna ulaşırız. Yani, devletler bağımsızlıklarını kaybettikleri anda "devlet" olma vasfını yitirirlerken, esnek yapıları sayesinde şeflikler her daim başka bir idarenin-şefliğin idaresi altında otonom olarak hayatta kalabilirler.

Son olarak, bir devletin olmazsa olmazına, insan ögesine vurgu yapmak gerekir. İnsan, hem devletin içerisinde hem de karşısında muhatap olarak yer alır, devleti işler ve devlet tarafından işlenir. Toplumsuz devletler bir an bile yaşayamazlarken toplumların devletsizlik tarihleri binyılları bulan uzun bir hikâyledir. Fakat devlet, tamamen bir insan yığınından oluşmaz. Mesela, kaç insanın bir devlet edeceğini veya bir devletten kaç insan düşülürse devletin de ortadan kalkacağını açık olarak elbette hesaplayamayız. Çünkü devlet, bireylerin toplamından çok hem onlar arasındaki ilişkilerden örülüdür ve hem de onları yönetmek üzere bu ilişkilerin kısmen yaratıcısıdır. Öyleyse, konumuz açısından, erken devletlerde şeflik dönemlerine nazaran daha soyut ve geleneksel olmayan yollardan kurulu bir ilişkiler ağından

bahsetmek mümkündür. Klasik anlamda, şeflik döneminde, akrabalık, klan, grup veya kişisel ilişkiler üzerinden örülen toplumsal yapı, devlette bireyin işlevselliğinden, toprağa bağlı aidiyetinden, milli kimliğinden veya dininden oluşmak gibi bir karmaşık yapı sergiler.

Siyasal Kültür

Hiyerarşinin ve ast-üst ilişkisinin katı bir biçimde yerleştiği erken devletlerde, eşitsizlik toplumun hiyerarşi ile birlikte yükselen en göze çarpan şekillendiricisidir. Şefliklerde görülen kişisel başarı, yerini itaat ve sadakat erdemleriyle değiştirmiştir. Yöneticiler toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın liderleri olarak koruyucu ve kollayıcıdır. Çünkü ancak böylelikle kendi astlarının güvenini kazanarak sadakatlerinden emin olabilirler ve onlar aracılığıyla kullanabildikleri yetkilerini de muhafaza edebilirler. Fakat tüm bu yapı içerisinde bireyler üste bağlandıkça ve boyun eğdikçe, disiplin altına alındıkça (Claessen&Skalnik, 1993: 99-101) değerlendirilir.

Tüm bu karakteristik özellikler, toplumsal anlamda yöneten-yönetici ayırımına gitmiş devletli bir toplumda mutlak anlamda toplumsal tabakalaşmanın varlığını ortaya koyar. Böylelikle, "... belli bir insan topluluğunun mülkiyete, statüye ve erke veya hem statüye hem erke dayanan, karşılıklı bir hiyerarşik düzen gösteren, farklı, oldukça geniş ve az çok değişmeyen kategorilere bölündüğü" (Claessen&Skalnik, 1993: 27) anlatılmak istenmektedir. Fakat Engels ve takipçilerinin savdukları üzere, sınıf çatışmasının devletin oluşmasındaki temel neden olduğu tezi, tabakalaşma üzerine aşırı bir vurgu yapmak manasına gelir. Evet, bir anlamda devlet, statü ve erk sahiplerine kaynaklara ulaşmada bir eşitsizlik sağlamaktadır; fakat bu elbet devletin bir kez ortaya çıktığı durumlarda ancak görülebilmektedir. Devletin bu sınıfları, sadece yöneticilerin kaynaklar üzerindeki eşitsiz haklarından ötede kendi içerisinde de eşitsizlik yaratacak bir rekabete konu olması hasebiyle, bir tacirler grubu, ruhban sınıfı, asiller-elitler, seçilmiş savaşçılar ve aristokratlardan kurulu bütün bir üst tabakadan müteşekkildir. Bu üst tabakanın kendi içerisinde statü ve erke; dolayısıyla kaynaklara erişimde mücadele içinde olması ve rekabeti sürdürmesi, alt tabakada bulunan halkın durumunu değiştirmez. Halk, kimi düşünürce göre bir "köle" sınıfı olarak üst tabakanın çıkarlarına hizmet ederken diğer bir durumda da siyasa üretiminin odak noktası olarak yönetimle pazarlık içerisinde.

Devletin daha ortaya çıkmadığı durumlar için, yani teoriye göre sınıflaşmanın başlamadığı devletsiz durumlarda dahi az çok tabaka benzeri bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Ayrıca, Hazanov'un (Claessen&Skalnik, 1993: 29) bahsettiği üzere tabakalaşmış toplumun devletle aynı şey olmadığı, tabakalaşma ile sınıf düzeni kurulması arasında uzun yıllara bağlı bir sürecin olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Faydalı olacağını düşündüğümüz bir ayırım denemesi olarak, aşağıda maddeleyeceğimiz kıstaslar yazının ilerleyen kısımlarında, İnkalarda devlet öncesi ve sonrasını ayırmak için, karşılığı taranan literatürde bulunabildiği kadarıyla, tartışılmaya çalışılmıştır. Bu maddelere, bir idarenin erken devlet olarak tanımlanmasındaki kıstaslardan çok, kurulmuş bir erken devlet örneğinin içerebileceği karakteristik özelliklerdir, denilebilir:

1. Toplumsal tabakalaşmaya yeter sayıda insan
2. İkamete veya doğum yerine bağlı yurttaşlık
3. Merkezileşmiş, yaptırım gücü olan ve erke dayalı yönetim
4. Dışta ve içte bağımsız, bölünme isteklerine karşı direnebilen bir hükümet
5. Üretim fazlası sağlayacak bir kaynak verimliliği

6. Yönetici tabakanın dayandığı resmi bir ideoloji, din veya inanç (Claessen&Skalnik, 1993: 30)

Tüm bu maddelerin teker teker işlenmesi elbette faydalı olacaktır. Ancak, İnka medeniyeti özelinde bir çalışma yürüttüğümüz noktadan uzaklaşmamak adına ve çalışmayı farklı bir yere çekerek zenginleştirmek niyetiyle düşünürler tarafından ortaya atılmış belli başlı ve bu medeniyete uygun seçilmiş devlet teorileri üzerinden hareket etmek gerektiğini düşünüyoruz. Tercih ettiğimiz devlet teorileri, taranan literatürde bulabildiğimiz ölçülerde İnka toplumuna uyarlanabilecek savlardan oluşuyor. Yoksa devlet teorilerini sadece en ünlü kuramcılarıyla dahi işleyebilmek bu çalışmanın kapsamını fersah fersah aşacaktır.

İkinci Kısım: İnka Efsanesi

İkinci kısımda ise İnka medeniyetinde devletleşmenin ve siyasal örgütlenme ortaya çıkarmanın altında yatan sebepler irdelenmiştir. Bu konuda, literatürde ortaya atılmış olan farklı devletleşme teorilerinin, İnka örneği kapsamında değerlendirmesi yapılmıştır.

Bir Liderin Etkisiyle, mi?

İnka tarihini irdelerken bahsedilen aksaklıkları⁴ göz ardı etmeden ilerlemek gerekirse, Ortaçağ tarihçilerinin en azından ortak oldukları bir konu üzerinde anlaşma sağlayabiliriz: İnka Medeniyeti, bir köy toplumundan “heroic” (ex nihilo⁵) bir liderin yönlendirilmesiyle, 1432 gibi geç denecek bir tarihte doğmuştur. Hanedan soyuna ait bir lider olan İnka Yupanki aynı zamanda medeniyetin de adını yönetici sıfatı olarak almıştır. Askeri seferberliklerle yaptığı liderlik, bir legal sistemi icat ederek yerleşmesine öncülük etmek ve devlete bir “din” kazandırmak, bir imparatorluk oluşturmada gerçekleştirdiği önemli adımlardandı. Fakat bunları gerçekleştirmede karizmatik yeteneklerinin yanında Yaratıcı Tanrı’dan aldığı yardımlarla hareket ettiğini söylemekteydi.

Service’ın siyasal liderliğin kişisel ilişkilerle başladığı yönündeki teorisine (Claessen&Skalnik, 1993: 21-22; 94) uygun gözüktüğü gibi, Yupanki erken devlet öncesi şefliklerde yaygın olduğu üzere meşruiyetini doğaüstü güçler ve klan bağlarından topluma yaymaktaydı. Üstelik “iyi ve adil” bir yönetim anlayışı izliyor gözükmese, en azından halk tarafından tasvip edilecek siyasalar üretmiş olması, İnka toplumunun hâkimiyetinin çevresinde toplanmasını sağladı. Böylelikle, hem nüfus niceliğinde bir artışa, hem de bunu idare edecek mekanizmanın gelişmişliğinde bir baskı gerginliğine (Oktay, 1997: 23)⁶ sebep oldu. Bu gerginlik, kaynak edinimi ve dağıtımında daha işlevsel, dolayısıyla daha etkin ve merkezî bir gücün doğuşunda etkili olmalıdır.

Bir itiraz olarak söylemek gerekirse, İnka soylularından yeni yükselen imparatorluğa karşı bağımsızlığını koruyabilmiş son yönetici, Yupanki’nin tarih tutucu eski asilleri yok ettiği, yenilerini atadığı ve eskiye dair histografik verileri elinden geldiğince silerek kendisine bağlı resmi bir devlet tarihi oluşturmaya (Covey, 2002: 335) çalıştığını söyler. Yerinde bir tespit olarak, vurgulanması gereken nokta da tam olarak budur; Yupanki, sabık dönemlerin otonom klan yöneticilerine karşı bir güç rekabetine girişmiş ve bundan da oldukça kârlı çıkmıştır. Tarih aktarımını tektipleştirerek kontrol

⁴ İlk sayfalarda bahsedilen, tarih yazıcılığındaki olumsuz etkilerden kasıtlı.

⁵ Covey’in “A Processual Study of Inka State Formation” adıyla yayınlanan makalesinde geçen bu tabirin, Aristo’nun, hiçbir şeyden hiçbir şey doğmaz, anlamına gelen “ex nihilo nihil fit” deyişine atıfla kullanıldığını sanıyoruz. Böylece, “ex nihilo” yoktan gelen anlamıyla makalede yerini almış oluyor. bkz (Covey, 2002: 335)

⁶ W.R. Ashby’nin geliştirdiği yasaya göre “bir sistemin karmaşıklık derecesi, denetleme durumunda bulunduğu sistemin karmaşıklık derecesine en azından eşit olmalıdır.”, demektir (age, 23). Burada denetim’in anlamı yazar tarafından kontrol ve yönlendirmeyi de içerek şekilde genişletilmiştir.

altına almak, ortak-ata-aile atfı vasıtasıyla en azından toplum içerisindeki meşruiyet köklerini sağlamlaştırmak ve bir ortak değerler havuzu oluşturmak adına sağlam bir adımdır.

Daha Çok Kaynak İhtiyacı, mı?

Elbette sorulması gereken soru, daha önceki şeflerin istedilerse bile başaramadıkları bu merkezileşme hamlelerini neden Yupanki'nin yaptığıdır ve buna ek olarak neden buna ihtiyaç duyduğudur. Yönetim mekanizmasının, üzerinde kurulduğu toplumu idare etmek ve kaynak dağıtımını tekrar yapmak; iç ve dış tehditlere karşı ortak savunma zemini hazırlamak ve bireylerin tek başlarına olduklarında sahip olacakları yaşam standartlarından daha fazlasını onlara sunmak gibi, daha niceleri eklenerek çoğaltılabilecek işlevleri vardır. Yupanki'nin içinde sıkıştığı kapan da elindeki yönetim mekanizmasının gereken ihtiyaçlara cevap veremeyecek bir yapıda işlemesinden kaynaklanmaktadır, ki yeni ve daha etkin bir sisteme –hiçbir zaman kanıtlayamayacağımız kişisel faktörleri göz ardı edersek– evrilmek çabasına katılmalıdır.

Nüfus Baskısı ve Rekabet

Burada imdadımıza, eldeki imkân ve kaynakların yeterli olmadığı durumlarda toplumların ve onların yöneticilerinin hareket tarzını irdeleyen bir isim, Carneiro yetişmektedir. Geliştirilen kuramda, nüfus baskısının devleti oluşturmada tek yeterli ve geçerli sebep olmamasına karşın, itici bir güç olarak yadsınamaz bir kuvvet oluşturduğu (Claessen&Skalnik, 18-19) söylenir. Bu kuvvet, çevresel ve toplumsal sınırlılıklar arz eder. Kısıtlı kaynaklar üzerinde rekabete dayalı bu teoride, yerleşik hayata geçerek nüfusunu artıran toplumların zamanla ellerindeki toprakların doyuramayacağı çoklukta bir seviyeye ulaşacağından; böylece kıtlık ve hastalık gibi diğer sebeplerle dengeleneceğinden bahsedilir. Bunu engelleyebilmek adına, yeni topraklar kazanarak fetihler gerçekleştirmek gerekir.

Fetih için İnkaların önüne çıkan iki engel, Carneiro'nun iki sınırlılığına da uyan benzerlikler içerir. İlki, coğrafi kısıtlılıklardır ki, İnkalar, bilindiği üzere oldukça engebeli ve zor bir coğrafyada, sınırlı tarım topraklarına sahip olarak yaşamaya mahkûmdular. Ellerinden geldiğince önce bu tarım topraklarında daha fazla üretimi sağlamak adına teknolojik ve metodolojik ilerlemeler⁷ (Covey, 2002: 351-352) kaydettiler; fakat nihayetinde yeterli olmayacaktı. Ayrıca hâkimiyetleri altındaki bölgeler lüks hayata ve ürün çeşitliliğine⁸ yetecek derecede verimli kaynaklar arzetmiyordu. İkincisi ise, Cuzco'nun çevresinde genişleyebileceği herhangi bir “başiboş” tarım alanının olmayışını anlatan insan kısıtlılığıdır. Bir kez nüfusunu o veya bu şekilde artıran İnkalar için zor coğrafi koşulları aşip yeni sömürü toprakları kurmadan, daha doğrusu bunu kurmalarını salık verecek yeterli idari güce –devlete– sahip olamadan, yapılacak tek seçenek olarak fetih kalmaktadır. Yalnız, fetih yoluyla bireylerinin hayatını riske etmezden evvel, İnka yönetimi, “çığ etkisi” (Claessen&Skalnik, 1993 49; Covey, 2002: 347) olarak tanımlanan bölünerek çoğalma evresini de tamamlamış olmaktadır. Bu etkiye göre, kaynak üretimi yeterli miktarlara ulaşamayan toplumlarda toplumun iç nedenlerle belirlenen bir kısmı, kaynak üretiminde bulunabilecekleri yeni yerler aramak zorunda kalırlar. Kaynağın nüfusu beslemeye yetmediği böyle durumlarda şeflikler, bölünerek yayılmak yolunu seçerler. Vilconata Vadisinde görülen irili ufaklı tarım yerleşkeleri ile bunların ticarete oynadıkları roller, işte bu sebeplerle eski yerleşim alanlarından göçe zorlanmış aile fertleri olabilir.

⁷ İnkaların sulama kanallarında ve tarım teknolojilerindeki gelişmişliklerine ve farklı tekniklerine atıfla.

⁸ Coca bitkisi üretim alanları, gümüş, altın benzeri doğal kaynaklar ile lüks elbise üretiminde kullanılan lifli bitkilerin üretim alanları yanında endemik kuş türlerine sahip olmak gibi ayrıcalıkları olan diğer bölgeler.

Her halükarda, nüfusun bu şekilde demografik özellikler göstermesi bile İnka devletini inşa etmede yeter ve geçerli bir sebep olarak görünmemektedir. Öncelikle, bu nüfus patlamasının altında yatan sebeplerin kesin bir analizi yapılamamaktadır. Yaygın kanıya göre, yerleşik hayata geçerek tarımla beslenen toplumların diğer çoban veya avcı toplayıcı toplumlara göre daha kalabalık nüfuslar barındırdıkları söylenmektedir. Ayrıca, kaynaklar üzerindeki iç rekabetin yükselmesini takiben yönetimin toplumu bir arada tutan özelliğini kaybetmesi de olası bir senaryodur. Devlet öncesi İnka toplumu için bunu söylemek güçtür, lakin bu parçalanmanın tekrar tekrar gerçekleşmiş olması, belki de şeflikten devletliliğe geçişte insanoğlunun neden bu kadar uzun bir soluk aldığına da cevap niteliğindedir. Emekleme evresinden tipik bir erken devlet motifine bürünmeden önce, (Claessen&Skalnik, 1993: 30) gerçekte, çığ etkisiyle çevreye yayılmış rakip klan topluluklarının çokluğuna bakıldığında, İnkaların tarihsel açıdan kendilerini bu savdan kurtarabileceklerini sanmıyoruz.

Aslında, İnka tarihi Yupanki zamanında bir anda ortaya çıkmış değildi⁹. Son zamanda yapılan çalışmalar da gösterdi ki, Yupanki'nin ataları da bir İmparatorluğa olmasa da kendi etki alanlarına sahip bir yönetim mekanizmasına, iyi kötü bir şeflik yönetimine, en azından asiller grubu oluşturacak siyasal bir topluma hükmetmekteydiler. Ayrıca, Yupanki'nin takip ettiği askeri kampanyalar bizzat ataları tarafından öğütlenmiş olabilirdi:

“Son zamanlarda yapılan birçok bölgesel arkeolojik araştırma, aniden ortaya çıkmış bir emperyal siyasanın daha önce otonom olarak yönetilen (bu) yerleşim yerlerinde bulunduğuna ilişkin herhangi bir veri sağlamadı.

Diğer birçok imparatorlukla karşılaştırıldığında, ortak olarak görülür ki, hızlı bölgesel gelişme, beraberinde bir imparatorluk inşasını da ortaya çıkarmaktadır. Emperyal tarih, imparatorlukların kurulmasında bir tek kişinin varlığına (Büyük İskender, Cengiz Han, ya da İnka Yupanki) dikkat çeke dursun, kişisel hareketler bu tarz bölgesel hareketlerin gerçekleştirilebilmesi için Carneiro'nun bahsettiği “yeterli şartları” olası kılmamaktadır. Yakından baktığımızda, hızlı emperyal genişlemenin, bir derece de olsa bölgesel mülki konsolidasyonunu (regional territorial consolidation) sağlayacak merkezileşmiş bir devlet yapısı tarafından takip edildiğini göreceğizdir, ki devlet üretim fazlası ürünleri (temel gıda ve zenginlik) kontrol edebilsin ve halk genişlemeyi finanse edebilsin.”¹⁰ (Covey, 2002: 336)

Yani, en azından Yupanki'nin imparatorluğa giden yolda adımına destek oluşturacak bir tabanın varlığından bahsetmek gerekir, sanıyoruz. Öyle ki, Yupanki'nin seferberliğe çıkabilmesi için en azından seferberlik sırasında gerekli kaynakları toplumdan temin edebilmesi ve bunu ordu içerisinde dağıtabilecek yetkide olması gerekecekti. Bu yetki ve itaat sistemi, toplumun içerisinde vâr olduğu için de toplumun diğer basit önderlik kurumlarından daha gelişmiş bir mertebede siyasallaşmış olduğu (Claessen&Skalnik'de Cohen, 1993 65-66 ve 98-102) söylenebilir.

⁹ Bir anda ortaya çıkmamış olsa bile kendisinden daha önce kurulan devletlerin de devamı sayılacak nitelikte değildi: “Some scholars have argued that the Inka state formed quickly, because the idea of the state was borrowed from other, earlier polities, ... The problem with these arguments, is that the Inka state formed too late for the idea of the state to be directly borrowed from Wari and too early to be considered a direct borrowing from the Chimu. While not a first-generation state, the Inka case of state formation displays many similarities with the cases of first-generation state formation, for the simple reason that a regular state or imperial administrative hierarchy had never developed in many parts of the Cusco region. The following discussion will show that the Vilcanota Valley study region lacks any evidence of state administration prior to the rise of the Inka state, even during the period of Wari colonization in the region.” (Covey, 2002: 337 ve 343).

¹⁰ Eserin, “The recent completion of several ... to fund expansion projects.” kısmını içeren bölümü çevrilmiştir.

Fetih ve Rekabet

Buradan bir çıkarım yapmak gerekirse, diğer bölgelere hükmetmek niyetinde olan bir siyasal yönetim sistemi, en azından kendi içerisinde bunu mümkün kılacak bir idari yapılanmaya sahip olmalıdır, diyebiliriz. Yönetim, başka bölgelerin kaynaklarına talip olacak ve toplumu da bu yönde organize edecek bir merkezleşmiş eğilime sahiptir. Toplum, göreceli olarak, bunu gerçekleştirecek kalabalık bir nüfusa ve içerisinde "idare" mekanizmasını çıkarabilecek bir toplumsal tabakalaşmaya sahip olmalıdır. Yönetim, ayrıca üretim mekanizmalarının da idaresine sahip olarak, kaynak fazlasıyla hem kendilerini hem de farklı uzmanlaşmış elitleri besleyebilmek için toplumu yeniden organize etmektedir. (Claessen&Skalnik, 1993: 16, 18, 56-66 ; Covey, 2002: 336)

Devletin başkenti olarak Cuzco'nun tarihine göz attığımızda, karşımıza o bölgede daha önceden yerleşmiş bir medeniyet mirası olmadan kurulmuş bir köy çıkacaktır. Bu toplumsal yapı, üretim amacıyla bir araya geldiği düşünülen bir topluluğun giderek kalabalıklaştığına ve şehirleştiğine dair kanıtlar taşır¹¹. Aynı zamanda, bölge incelendiğinde bu büyüyen yapının çevresinde farklı otonom yapılarıyla yönetilen daha küçük şehir ve köylerle diğer yerleşim alanları görülecektir. Cuzco, farklı olarak zamanla bu idareler üzerinde bir "cooperation-integration" yakalamayı becermişti. Belki de bunu becerebilmesinde klan ilişkilerinin önemli olduğu dönemlerde, yukarıda bahsettiğimiz çığ etkisinin, yani çevresinde bulunan kendisinden daha küçük yerleşim yerleriyle erken döneme ait bir akrabalık temelini bulunabileceğinin önemi yadsınmamalıdır. Zaten, İnka yöneticileri ilk hükümdar hariç¹² tamamı Cuzco'ya çevre yerleşim yerlerindeki yöneticilerin kızlarıyla¹³ evlenmişlerdi. Böylelikle hem ailelerini genişleterek etki alanı oluşturmaya çalışıyor hem de bir uzlaşma tabanı (Covey, 2002: 348) kuruyorlardı.

Bunun da etkisiyle, İnka devleti kendine özgü bir metod aracılığıyla, tahmin üzere, giderek merkezleşerek (Covey, 2002: 339) devletleşti. Tahmin üzere diyoruz, çünkü Cuzco'nun gelişimi ve idari yapılanmasıyla entegre olmuş diğer bölge hakimiyetlerinin/şefliklerinin de hızla geliştiklerini ve değiştiklerini arkeolojik çalışmalardan gözlemlenebilir¹⁴. Zira, Cuzco'nun bölgede bu derece aktif ve verimli bir rol almasından önce, bölgede halen bulunan diğer yerleşim yerleri stabil bir görüntü çizmektedir¹⁵. Bu durum da elbet Cuzco ve yöneticileri açısından öne çıkmak adına iyi bir fırsattı. Böylelikle bölgede devletleşmeye giden egemenliklerini sağlamlaştırma yoluna gidiyorlardı. Fakat bölgede halen kendilerine karşı otonom idari yapılarını devam ettirebilmeyi başarmış yerleşim alanları da hayatlarını sürdürüyorlardı ve geç döneme kadar da öyle kalmayı başaracaklardı.

Bu bağımsız idari yapılar, varlıklarıyla de facto bir fiili durum ortaya koyuyorlardı. Bu durum, merkezdeki hanedan yapısının otoritesine karşı veya ondan bağımsız hareket edebilmelerinden kaynaklanıyordu. Yani, Cuzco çevresindeki küçük bir yerleşim yeri olarak herhangi bir bağımlı şeflik, kendi içerisinde kararlar alıp uygulayabiliyor, yargılamalar gerçekleştirip yaptırımlar icra edebiliyorken aynı zamanda Cuzco'ya

¹¹ Yapılan araştırmaların detayı için bkn (Covey, ve Bauer, 2002: 848-850)

¹² Çünkü ilk hükümdar Manqo Qhapaq'ın kendi kız kardeşiyle evlendiği söylenir. Bu, gerçek olmasa bile İnkalara göre tarihi bir kahraman olan Manqo Qhapaq'ın soyundan gelenler olarak İnkalar'ın temelde herhangi bir başka "etnik" grupla ilişkili olmadığını göstermek niyetiyle oluşturulmuştur. Bu bile başlı başına bir "ideology-making" olarak tasfir edilebilir. Detaylar için bkn. Barbara Somervill "Great Empires of the Past: Empire of the Incas", chapter 1

¹³ İnka toplumunda elit kadınlar da erkekler gibi mülk sahibi olabiliyor, hatta farklı siyasi anlaşmalarda arabuluculuk görevi bile üstlenebiliyorlardı.

¹⁴ Arkeolojik çalışmalara değinmek, bu yazının konusunu aşacağı için burada daha detaylı bilgi vermekten kaçınılmıştır. İlgilenenler için bkn. (Covey, 340 ve Bauer, 2002: 849)

¹⁵ Makalede verilen grafiklerden hareketle. (Covey, 2002: 339 ve 343)

vergi-haraç veriyor ve özellikle de dış tehditlere karşı birleşme yolunu tercih ediyordu. Bahsedildiği üzere (Claessen&Skalnik, 1993: 72-73) bu tarz bağıl şefliklere sahip olarak Cuzco, merkezileşme açısından bir avantaja sahipti. Çünkü hem içerden kendisine bağlı olan şeflikleri idare etmek adına ayrı ve uzmanlaşmış bir idare mekanizmasına ihtiyacı vardı hem de dışarıdan gelen etkilere karşı tüm bu bağıl şeflikleri (merkezden atanan yöneticileri hakkında. Covey, 346) temsil etme yetkisine de sahip olarak ayrı bir idari mekanizma geliştirmek ihtiyacı duyuyordu. Ayrıca, ele geçirdiği yerleşim yerlerinde merkezden atanan yöneticilerin varlığı ve topraklar genişledikçe hanedan ailesinden daha fazla yöneticinin çıktığı (Covey, 2002: 347) rahatlıkla görülebilir. Böylelikle, kademelerden oluşan bir bürokrasi sistemine yavaş yavaş geçilmektedir, çıkarımını yapmak sanırız afaki bir tespit olmayacaktır. Çünkü işlevsellikteki tüm bu gelişmeler ve genişlemeler elbette karşılığında merkezin kendisini daha güçlü hissetmesine neden oluyordu.

İnkalar, Cuzco yönetimi altında, bir kez fetihlere başladıklarında yeni ele geçirilen bölgelere yönetici ataması yaparken hükümdara en yakın akrabadan başlayarak görevlendirme yapıyorlardı. Hatta kardeşini yeni ele geçirdiği topraklara gönderen bir lider, elbette ondan itaat görmek istediği için bunu yaparken, kardeşinin gönderildiği bölgedeki yerel önderler ve savaşçı liderlerle işbirliği içerisine girdiğine de şahit oluyordu. Zamanla, gönderilen yöneticinin yerel elitler ile eşitler arasında birinci olan bir vasfı oluşmaktaydı. Elbette bu durum vergi-haraç toplama ve yeniden iskân 16 haklarını da (Covey, 2002: 347) içermekteydi.

Merkez-çevre ilişkisinin bu dar kapsamından bakıldığında, İnkaların şeflik döneminden devletliliğe geçiş aşamasını, geniş bir süreç olarak bu noktaya yerleştirerek “devletlik, iç barışı mutlaka güvence altına alan bir durum değildir. Başardığı şey, daha önceki istikrarsızlığı [şeflik öncesi ve dönemi çığ etkisi bölünmelerinden kasıtlı¹⁷], siyasal sürecin bir parçası olarak görülen bölünmeyi içermeyen, yeni bir örgütleniş biçimiyle aşmasıdır.”(Claessen&Skalnik, 1993: 88-89) diyebiliriz. Zira İnkalar, Yupanki'nin önderliğinde artık bir İmparatorluk olduklarında iç çatışmalar yaşasalar da şeflik dönemi idare mekanizmasına nazaran daha istikrarlı ve bütüncül bir yapı içerisine girmişlerdi. İnka yönetiminin imparatorluk zamanına kadar çevresinde bulunan farklı etnik grupları idaresi altına almış olmasına rağmen bunlar üzerinde tam ve geçerli bir etki oluşturduğu (Covey, 347) söylenemez.

Toplumsal Tabakalaşma Yoluyla, mı?

Toplumsal yapı ve siyasal sistem ilişkisi çerçevesinden bakıldığında ise, arkeolojik bulgulardan elde edilen verilerden hareketle, sarayların ve asillere ait toprakların varlığının bilinmesi, tapınaklar ve idari yapıların bulunması gibi deliller artık toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıktığını; yöneten-yönetilen tipolojisinde bir hiyerarşinin kurulduğunu, dolayısıyla tamamen bir “devlet” denemese bile İnka İmparatorluğu kurulmadan önce de Cuzco yerleşim bölgesinde bir idari hâkimiyet egemenliğinin çoktan nefes aldığını söylemek güç sayılmaz. İnkalar, tamamen bir imparatorluk devleti olarak tarihe adını yazdırmadan, daha doğrusu Yupanki'nin 1438'e tarihlenen efsanevi yönetiminden önce de, şehir hayatına devam ediyor; inşa ettikleri geniş seramonal binalarda seçkin asiller ve yöneticiler ile ruhban sınıfına şenlikler düzenleyip hizmet ediyorlardı.

Coğrafyanın Etkisi

Aslında, her ne kadar kademelenmiş bir topluma sahip olsalar, hatta uydu yerleşim birimleri olarak sayılabilecek köyler kurmuş olsalar da, İnkalar, geniş toprak

¹⁶ İnka yöneticileri, özellikle verimli tarım alanlarında, ele geçirdikleri topraklarda yaşayan yerleşimcileri genellikle diğer yerleşim yerlerine veya yeni yerlere gönderip zorla iskana yol açmaktaydılar.

¹⁷ Bu parantez bize ait olarak, alıntı yapılan kısmın hemen öncesini özetlemek adına kullanılmıştır.

hâkimiyetine rahatlıkla imkân sağlayacak bir coğrafyada yaşamadılar. Cuzco yerleşim bölgesi hariç tutulursa, bir vadi boyunca etki edebilecekleri bir koridordan başka ellerinde başka bir olası yayılma alanları yoktu. Böyle olsa bile, yine de 1000-1400 yılları arasında merkezi bir idare ile ancak yönetilebilecek genişlikte bir etki alanına ve ilişkiler ağına sahiptiler ve bu, pre-İnka sosyal örgütlenme biçimine¹⁸, yüz-yüze yönetime imkân tanımayan yeni bir durumdu. Covey'in değindiği üzere "Yönetilen bölgelerden hareketle, bölgenin tamamen İnkalar tarafından tam hâkimiyet altına alındığını söyleyemeyiz. Fakat şuna eminiz ki Cuzco yerleşim bölgesindeki siyasa, İnkaların devlet öncesi siyasalar için geliştirdiği işlemsel ilişkilerine hâkim olmuştu." 19 (Covey, 2002: 342) . Yani, kontrol alanı genişledikçe daha örgütlü ve merkezleşmiş bir yönetime ihtiyaç olduğu açıktı ve İnkalar da bunu elbet tecrübe etmişlerdi. Üstelik örgütlenme biçimini değiştirmek zorunda kalmışlardı ve Yupanki'nin yaptıkları da bunu kanıtlar nitelikteydi, diyebiliriz. Peki, bu idare değişikliği, daha önceden aile ilişkileri üzerinden bir kent yönetimiyle idare edilen bir topluluğun, örgütlü bir devlete geçiş anına mı dâlalet eder?

Değindiğimiz üzere, bir şeflik idaresinin bir anda devlete dönüşmüş olması imkânsızdır. Bu, bir süreç sonunda ancak ulaşılabilecek bir son'dur. Fakat en azından yorumlamalar göstermektedir ki, İnka toplumu, devlet olarak anıldığı tarihlerden hemen önce bile toplumsal bir tabakalaşma evresi içerisinde yaşamaktaydı. Asillerin ve ayrıcalıklı elitlerin varlığı, ruhban sınıfı, tarımla uğraşan halk tabakalarının yanında alt sistemler olarak bağlı yerleşimlerin temsilcileri ve bunların temsil ettikleri "tributary" topluluklar, şeflik döneminden devletliliğe hemen geçişteki o süre zarfında rahatlıkla görülebilmektedir.

Ticaretin Görece Etkisi

Açık olmak gerekirse, bölgede devletin kurulduğu anı tespit etmek oldukça güçtür. Zira bölgede daha önceden egemen olmuş siyasi otoritelerin varlığı biliniyor. Devlet kurma niteliğinin, devletlilik geleneğinin özellikle kültürel miras yoluyla aktarılmış veya edinilmiş olma ihtimalini gözardı etmemek gerekir. Covey, İnkalar için dışarıdan devşirilmiş bir devlet modelinin imkânsız olduğunu, çünkü daha önce bölgeye hükmetmiş bir siyasi idare anlayışının izlerine rastlayamadıklarını söyler (Covey, 2002: 338). Bu noktaya oldukça şüpheli yaklaşmak gerekir; çünkü İnkalar kendilerine ait çömlek sanatını tüm bölgeye yaymayı başarmış bir toplumdur. Diyeceğimiz şu ki, 1000-1400 yılları arasında örnekleri tüm bölgede görülebilen ve özellikle 1400'lerden sonra bölgede kesin hâkimiyetini kurmuş bir sanat olarak İnka tipi çömlek yapıcılığı, İnkaların çevrelerinde yaşayan diğer yerleşim yerleriyle ve alternatif yönetim modelleriyle irtibat kurduklarını gösterir.

Elbette, ticarete başlamak için bile bir hâkim yönetim mekanizmasına ihtiyaç²⁰ vardır ve İnkalar da bu ilişkileri başlattıklarında çoktan bir idare altında örgütlenmiş bulunuyorlardı. Ancak, İnkaları ticarete yönlendiren bu mekanizma ne kadar "devlet"ti, diye sormak gerekir, ki bunu belirlemek için İnka toplumunun elitlere ait topraklardan, yönetim ayrıcalıklarından ve yüzeysel bir sınıflaşmadan oluşan tabakalı

¹⁸ "To the north of Cusco, the Vilcanota River formed a natural limit to the kind of face-to-face administration seen in pre-state polities..." (Covey, 2002: 342)

¹⁹ Eserin, "In terms of administered territory, ... the operational boundaries for pre-state polities." kısmını içeren bölümü çevrilmiştir. Devamında "While a complex polity in the Cusco Basin could have raided villages to the north of the Vilcanota River, it is not likely that a decentralized, unspecialized government could have successfully administered distinct political groups in this area. The construction of administrative architecture ... indicates a permanent administrative presence and reorganization of local polities and economies that could only be effected by a centralized state." denmektedir.

²⁰ Burada ihtiyaçtan kastımız, devletin üretim fazlasını kontrol etmek ve dağıtmak üzere kurulduğunu ifade eden devlet teorilerinden hareketle söylenmiştir. Zira, ticaretin mantık temelinde, ihtiyacından fazlasını üreten bireyin diğer ihtiyaç kalemlerini karşılamak üzere "ihtiyaç fazlasını" diğer ürünle takası yatmaktadır, denir.

ve işbölümüne dayalı toplum yapısına tekrar vurgu yapmak elzemdir. Fakat buradan yola çıkarak, İnkaların toplumsal yapıları içerisinde tam zamanlı ticaretle uğraşan bir sınıfın varlığından bahsetmek oldukça güç. Daha çok, çömlek yapıcılığında ustalaşmış bir zanaatkâr grubun bunu yayacak siyasi ilişkiler ağıyla sınırlı kalmak kaydıyla kısa menzilde gücünü test ettiğini söyleyebiliriz. Zira ticaret, yayılmak için ihtiyaç duyduğu güveni, merkezi yönetimlerin güçlenmesiyle elde edebilmiş ve gerçek gelişmesini ancak böylece gösterebilmiştir. Ticaretin, bundan önce, göze çarpar bir sıçrama yaşadığına dair yeterli veriler (Claessen&Skalnik, 1993: 48) bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ticaretin varlığı bile yönetim için bir vergilendirme kapısı ve düzenlenmesi gerekli bir “yeni” işlev (Claessen&Skalnik, 1993: 51) alanıdır. Bu özellikleriyle bile merkezileşmeyi ve dolayısıyla devletleşmeyi sağlayıcı yan aktörlerden biri olur.

Devlet Dini ve Tarihi Oluşturma

Yönetimin, sahip olması gereken erkten bahsederken bunun iki yönünün olduğuna değinmiştik. Biri, yaptırım gücüne dayalı zorlayıcılık iken diğeri meşruiyet temelli rıza göstererek itaat göstermeydi. İşte, bu kapsamda, yöneticiler itaati ve sadakati sağlamakta kullandıkları güce başvurma yolu kadar yönetilen kesimlerin kendilerini meşru-yasal yöneticiler olarak görmelerini de isterler. Böylelikle, hem kendi güçlerini pekiştirirken hem de verdikleri kararlarda geçerli bir hükmetme metodu elde ederler. Antik dönemden bu yana, birçok hükümet bu yolu kullanarak eylemlerine ve kararlarına geçerli bir sebep oluşturmaya çalışmışlardır. Kimi zaman, tanrıdan alınan yönetim hakkının tanrı'ya karşı gelemeyen halkın (yüksek irade), tanrı adına yöneten yöneticilere de karşı gelmemesi gerektiği savıyla desteklendiği tanrı-kral dönemlerinden bahsedilecek, kimi zaman da geliştirdikleri “rational” teoriler ile halkın da bir etken olarak yönetimde bulunduğu ve hatta bunun bir parçası olduğu, yönetimin gerçekte halktan kaynaklandığı, gibi uyuşturucular kullanılacaktır. Çoğu kez, Yupanki'nin de yaptığı gibi, yönetici, yönettiği halkla aynı ortak ataya sahip ve yönetici sınıfına ait yüksek bir aileden (Covey, 2002: 345) gelecektir. Bu, aslı olmasa bile bir kez iktidarı ele geçirdikten sonra zaten yazılı olmayan tarih kaynaklarını değiştirmekte zorlanmayan hükümdarlar için en basit idarede meşruluğu sağlama yöntemi olarak sayılabilir.

Tarih vurgusuyla birlikte dinin içiçe geçtiği bir nokta, İnka yöneticilerinin kendilerine seçtikleri yönetici vasıflarında yatmaktadır. Öncelikle, kendilerine Qhapaq (ruler, glossed king) adını hükümdar olarak seçtiler. İspanyol kroniklerine göre bunun anlamı doğrudan “kral” demektir. Fakat ardından sadece “kral” olmayı yeterli görmeyerek –ki bu nokta devletin artık kendine resmi bir dini seçtiğini ve onu kendi meşruluğunu sağlamada bir aracı olarak kullandığı noktadır– Sapay Qhapaq (divine ruler, Son of the Sun) veya Sapa Inka (as a ruler with no equal or partner) ismini kullanmaya (Covey, 2002: 349) başladılar. Ayrıca, elitler de kendi aralarında İnka etnik grubuna ait olan ve olmayan yönetici, yargıç, toprak sahibi veya ekonomik statü sahipleri olarak sınıflanmaya başladılar. Gariptir ki, burada diğer etnik gruplara ait sabık veya devrik yöneticiler de Qhapaq ile örtüşecek vasıflar almakta (Covey, 349) özgürdüler.

Din üzerinden meşruiyet aktarımı, Güneş-tanrı dinini resmiyete döktükten sonra daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Yupanki, kardeşini bu dinin başrahibi olarak atamaktan da ötede, ele geçirilen bölgelerde bu dine ait tapınakların yapılmasında bizzat etkin olmuştur. Bu tapınaklar, atanan dini görevlileriyle sadece ritüeller düzenlemiyor, üretimin içinde bizzat bulunuyor, “böylelikle sadece (devlet dininin) dinin gelişmesinde/yerleşmesinde bir kanıt sunmuyor, aynı zamanda işçilerin tarımda ürün fazlası ve zenginlik yaratmada devlet için takibini” (Covey, 2002: 352 ve ayrıca Earle, 1994: 444-447) yapıyordu. Ayrıca İnkaların, bu tapınaklar aracılığıyla büyük

kurban şölenleri düzenlemesi, toplumun içerisine giren bir egemenliğin²¹ dini ritüeller aracılığıyla somutlaştırılması demektir. Bu durum, artık devletin bir form olarak işlemeye başladığını gösteriyordu.

Sonuç Yerine

Bir hükmetme modelini, gerçekleştiği belli zaman aralıklarına göre kesip parçalara ayırmak, sonra da bu parçaları teorilerden devşirdiğimiz kavramlarla nitelendirmek pek de sosyal bilimlere uygulanabilir veya en azından eklenilebilir bir metod olarak gözüküyor. Bir medeniyetin tarihi üzerinden şu noktadan öncesi barbarlıktır, sonrası erken devlet, ardı da gelişmiş modern bir devlettir demek imkânsız. Çünkü medeniyetlerin, devletlerin, yönetim biçimlerinin şekillenmesi uzun yıllar süren karmaşık bir etkileşimin ürünü olarak, doğası gereği de aynı karmaşıklığı önümüze sererek evrile gelmektedir.

Bu sebeple, bir dönemin içerisinde aslında –teorilere göre– diğer bir döneme ait olması gereken nice özellik bazen bir değişikliğe uğramadan, bazen de yapısal bir takım reformasyonlar geçirerek, o veya bu şekilde hala işlevini sürdürebilmektedir. Mesela, barbarlık dönemine ait, yönetimde akrabalık kıstası üzerinden makam verme yöntemi, erken devlet zamanlarında çokça kullanılmış bir meşruiyet kaynağı olarak görülmüşken bazen de hükümdarın akrabalarından toplumun üst tabakasına ait aristokratların ellerine bırakılmak yolu tercih edilmişti. Her gelişim bölgesinin kendisine has özelliklerle farklı birer örnek oluşturmuş olması bu sebeple normaldir ve beklenendir. Fakat farklı kuruluş hikâyelere sahip olsalar da erken devletler, genellemek gerekirse, bir kez kurulduktan sonra başat karakterler sergilerler. Bu karakteristik özelliklerden yola çıkarak, bir medeniyetin erken devlet olup olmadığına ilişkin bir soruyu en azından bir dönem aralığına indirmek imkânı doğacaktır.

İnka devleti, tüm bu çıkarımların ışığında, 1200-1400 yılları arasında kısa sayılmayacak bir dönem içerisinde hazırlanarak 15. yy'da bir erken devlet formasyonu almıştır, diyebiliriz. Lakin bu süre zarfında hala barbaric özellikler taşımasının yanı sıra, belirlediğimiz erken devletlilik vasıflarından sayılabilecek 1000-1200 yılları arasına yayılmış, azımsanmayacak nitelikler içermektedir. Mesela, şefflik döneminden kalma dış yerleşim yerleriyle irtibat kurmaktaki geleneksel yöntemlerini devletlilik dönemine de aktarmış, kısa bir dönem, nihayetinde merkezi bir idareye ulaşmış olsa da, tek bir egemen merkezin yerel güçleri ezmeyi beceremediği bir “uzlaşma-cooptation” dönemi yaşanmıştır. İnka Yupanki'nin 1438 yılında İnka devletini kurduğuna dair göstergeler inandırıcı olmadıkları için bir tarafa bırakılırken, öyle olsa bile, İnka İmparatorluğu'nun bir anda ortaya çıkmış bir medeniyetin ürünü olmadığı aşikârdır ve bunun temelleri de topraklarında hâkim gücü kurabilmiş önceki İnka idarecilerindedir.

Kaynakça

- Bauer, Brian S., ve R. Alan Covey. (2002) “Process of State Formation in the Inca Heartland (Cuzco, Peru).” *American Anthropologist*, Vol. 104, September: p.846-864 (web)
- Claessen, Henri J. M., Peter Skalnik. (1993) *Erken Devlet: Kuramlar-Veriler-Yorumlar*. Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, Ocak. (print)
- Covey, R. Alan. (2002) “A Processual Study of Inka State Formation.” *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol. 22, December, p. 333-357. (web)
- Earle, Timothy. (1994) “Wealth Finance in the Inka Empire: Evidence from the Calchaqui Valley, Argentina.” *Society for American Anthropology, American Antiquity* Vol. 59 No.3, July: p.443-460 (web)

²¹ Daha detaylı bilgi için bkn. Peter Gose (1996) “Oracles, Divine Kingship and Political Representation in the Inka State”

- Gose, Peter. (1996) "Oracles, Divine Kingship and Political Representation in the Inka State." Ethnohistory Vol. 43 No.1, Duke University Press, Winter: p.1-32 (web)
- Somervill, Barbara A. (2009) *Great Empires of the Past: Empire of the Incas*. Infobase Publishing, revised edition, (e-book, web)
- Oktay, Cemil. (1997) *Siyasal Sistem ve Bürokrasi. Der Yayınları*, İstanbul (print)